

meg eb ura fakó módján, ha már testem nem bírja tovább mennyekkel táplált bal-szerencsémét". (1929. dec. 4.)

E levelezéskötet megjelenése több mint életrajzi-irodalomtörténeti adalék, József Attila lélektani rejtélyének, irodalmi szerepének megértéséhez is nélkülözhetetlen. Azt csak sajnálhatjuk, hogy „válogatott”, tehát még nem teljes, hiszen nagyon sok levél lappang még. Jó néhányról a sajtó alá rendező Fehér Erzsébetnek már tudomása van. Ezek közül csupán a meglevő Hertha Böhm-levelek kihagyását fájjaljuk. (Akadémiai Kiadó, 1976.)

BOKOR LÁSZLÓ

Fodor Ilona: Szembesítés

ILLYÉS GYULA ÉLETÚTJA PÁRIZSIG

Reprezentatív kiállítású könyv, a vállalkozás tartalmilag is nagyigényű. Ez utóbbi már önmagában is érdem, de még inkább dicsérendő annak ismeretében, hogy Illyés Gyula életművéhez viszonyítva mennyire szegényes a róla szóló szintetizáló jellegű szakirodalom. Fodor Ilona tiszteletre méltó bátorsággal vág neki a nagy feladatnak, jórészt nem is alaptalanul. Megvan hozzá nála a tárgy szeretete, az előkészület alaposága, az új adatok felderítésének és összegyűjtésének, a szó szoros értelmében vett utánajárásnak szorgalma és szenvedélye; tudatában van a sajátos megközelítésmódjából adódó nehézségeknek is, a maga számára előzetesen tisztázni igyekezett az ide tartozó elméleti alapkérdéseket. Hogy mindezek után az eredmény miért lett csak félsiker, annak okairól majd később szólnunk.

Fodor Ilona célja az, hogy Illyés Gyula életútját Párizsig végigkövetve ne csupán egysíkú, primer életrajzot adjon, hanem az élettényeket mindjárt szembesítse a nekik megfelelő művészeti tényekkel, irodalmi művé alakított, műalkotásbeli másletükkel, s ebből az összehasonlításból mind Illyés életrajzára, mind alkotás-módjára, mind magukra a művekre nézve a kellő következtetéseket levonja. Saját módszerét így jellemzi: „...a dolgozat írója olykor a dokumentumokból következtet a képalkotás mechanizmusára, máskor, a művekben egymásnak néha ellentmondó életrajzi adatok zavarba ejtő ellentmondása miatt — az alkotáslélektan törvényeiből vonja el a lélek és az élet törvényszerűségeit.” Jól látja, hogy ezt a módszert eleve nem szabad sémaszerűen alkalmazni, mert másmilyen erők szervezik művészi rendszerbe például a *Puszták népének* biográfiai elemeit, mint a *Kora tavaszét*; míg az előbbiben „az élet- és lélekrajz elsősorban a szociográfiának alárendelt *költői igazság*”, addig az utóbbiban „a szociográfia inkább a kamasz lélek rajzának, mintsem a történelmi eseményeknek alárendelt.” Mindent egybevetve, Fodor Ilona teljesen tisztában van azzal, hogy a két szféra közt nagyon dialektikus a kapcsolat, hogy „a lélek- és életrajz nem szükségszerűen »rímelnek« egymással. A lélek — ezt is Illyés mondja — nem úgy járja útjait, mint a zseb-órák...”

Ezen az elvi alapon s ezzel a módszerrel Fodor Ilona sok értékes részeredményre jut. Az életút adott szakaszának vizsgálatakor a „helyszíni szemle” során Illyés művészetének a tájhoz való kötődéséről, a gyermeket nevelő iskolák s az ott dolgozó tanárok szelleméről, Illyésre tett hatásokról, a szülői házban és a nagyszülőknél levő sajátos atmoszféráról sok új adatot s ráadásul érzékletesen megrajzolt képet kapunk; a középiskolás Illyést Pesten érő és kisebb vagy nagyobb

mértékben hatalmukba kerítő eszmei hatások elemzése pedig egyenesen a könyv legjobb részlete. Fontos tanulságokkal szolgálnak esetenként a tényleges valóság és a művészi feldolgozás eseményeinek összetetése (például a kaposvári támadásnál), mint ahogy nagyon érdekes az a fejtegetés is, amelyben Fodor Ilona a *Hősökről beszélők* lopáskonceptióját a fiatal Marx falopási törvényről írott cikkével összehasonlítva, felfogásuk, tulajdonértelmezésük lényegi egyezését kimutatja.

Szándékosan beszéltünk azonban *részeredményekről*. A könyv mondandója egységes építménnyé nem állt össze. Fodor Ilona végül is sem az életrajzi tény-történetről, sem Illyés alkotáslélektani sajátosságairól, sem eszmei fejlődéséről; lelkivilágának alakulásáról külön-külön nem adott teljes képet, de mindezeknek egymásba szőtt, összefonódott együtteséről, viszonyrendszeréről sem. Ha az okokat nyomozzuk, mindenekelőtt magának a módszernek különleges bonyolultságát kell hangsúlyozni.

Az életrajzi tények és a műalkotások szembesítése még akkor sem egyszerű feladat, ha közöttük nagyon kicsi az időbeli távolság, az élményt gyorsan követi a mű. Még az ilyen, lényegében szinkron jellegű, friss élményirodalomnál is hiba lenne egyenes vonalú kapcsolódást feltételezni a biográfiai momentum és a mű között, ahogy Király István írja Ady-könyvében: úgy vélni, „hogy valamiféle bevetett életrajzi érme nyomán — mint egy automatában —, gépiesen kidobódik mindig az alkotás.” (S hogy még ezen a viszonylag könnyebb úton is mennyire el lehet tévedni, arra az utóbbi időben Robotos Imre Csinszka-könyve a legjobb példa.)

Hatványozódnak a gondok, ha a feldolgozandó téma már eleve kizárja az ilyen egyidejűséget, s Fodor Ilona könyvében éppen erről van szó. Életrajzilag 16—17 éves koráig követi nyomon Illyés Gyula felnövekedését, eszmélését és öntudatosodását; a művek azonban, amelyekben Illyés felidézi ezeket az emlékeket, saját gyerek- és ifjúkorát, néhány évtizeddel később íródtak. Fodor Ilonának tehát minden fontos kérdésnél három síkot kellene szembesíteni: a valóságos életrajzi eseményeket; azt a későbbi Illyést, aki mindezeket felidézi, *egész addigi* élménygyarapodásával és tudatvilágával; az adott műalkotást a maga sajátos belső törvényeivel. Másképpen mondva: annak ellenére, hogy a könyv csak 1919-ig vizsgálja életútját, a háttérben *állandó* készenlétben ott kellene lenni a mindenkori későbbi Illyésnek is, hogy éppen a kellő módon és kellő pillanatban lépjen előtérbe.

Ez az összetett feladat — egyelőre legalábbis — meghaladta Fodor Ilona erejét. A szembesítendő három sík közül néha csak az egyik vagy a másik van meg elemzésében, vagy ha mind együtt van, gyakran a kölcsönviszonyuk nem eléggé árnyalt és kidolgozott. Ismételjük: ennek megvalósításához még további sok munka szükséges. Illyésnél ezt még az a — nem teljesen egyedi, de nem is tipikus — probléma is nehezíti, hogy önéletrajzi témájú művei saját szándéka és bevallása szerint sem ragaszkodnak a valósághoz. „Sem a *Puszták népe*, sem a *Kora tavasz*, sem a *Hunok Párizsban*, sem a költemények nem adnak biztos életrajzi fogódzót. Még az önéletrajznak elkönyvelt *Puszták népe* sem adekvát önéletrajzi mű” — írja Fodor Ilona, majd igazolásul éppen Illyést idézi: „Nemcsak azt mondom, ami velem történt: azt is, ami velem történhetett volna, mert társaimmal megesett; emlékezetemben fölcserélődnek és összefolynak azok az események, amelyeknek szereplője és amelyeknek szemlélője voltam...”

Többszörösen is nehéz módszert választott magának Fodor Ilona. Részben érthető, hogy olykor nem tud felülemelkedni rajta, olyankor is ragaszkodik a „szembesítés”hez, amikor enélkül egységesebb, érthetőbb és az olvasó számára élvezhetőbb lenne a könyvében megrajzolt pályakép. A túlzott aprólékoskodás, az elveszés a részletekben gyakran fölösleges kitérőkre csábítja, gondolatmenete ilyenkor nehezen követhető; az idézetekkel való takarékoskodás is javára vált volna könyvének.

Mindez semmit sem von le az általa alkalmazott módszer értékéből. Olyan, komplex megközelítése ez az irodalmi műveknek — sőt pályaszakaszoknak és életműveknek —, amelynek nemcsak a létjogosultsága van meg, hanem bizonyos

témák vizsgálatánál csakis ez vezethet eredményre. Fodor Ilona könyvének — a témaválasztáson és számos becsülendő részértéken túl — az a legnagyobb érdeme, hogy ennek a módszernek gyakorlati alkalmazásában úttörő szerepet vállalt. (*Magvető, 1975.*)

VÖRÖS LÁSZLÓ

Fülöp László: Élő költészet

PÁLYAKÉPEK ÉS VÁZLATOK MAI MAGYAR KÖLTŐKRŐL

A recensens megszokott mozdulata, mellyel mondandójához kulcsot, fogódzót: verseskönyvben ars poeticát, tanulmánykötetben műhelyvallomást keres, hogy aztán a valódi teljesítménnyel szembesíthesse, Fülöp László műve esetében hiábavaló fáradságnak bizonyul. Módszereiről nyíltan sehol se vall: mintha sajnálná a teret és az időt, melyet a szubjektív gesztus a nagyobb feladat helyett magára fecsérelne. E rokonszenves szerénység mögött azonban több is van, mint ökonomikus meggondolás. A hiány itt jellemez, s egy vonzó kritikusi magatartás körvonalait rajzolja ki. Fülöp tudósi alkatától idegen a manapság gyakorta tapasztalható „módszer-furor”: hogy a téma csak ürügy, mely által a metodika kibeszélheti magát. Fölfogása szerint a módszer önálló léte tarthatatlan álláspont. Maga a mű keresse meg önnön értelmezése szempontjait, s ne megfordítva; a módszer tárgya révén alakuljon és gazdagodjék.

A határok tisztelgetben tartása még nem gondolkodói spontaneitás. Inkább egy realisabb, bonyolultabb, igényesebb módszertan megalkotásának lehetősége. Fülöp tudatosan törekszik arra, hogy módszerét az írói műalkotás testére szabja. Vizsgálódásai mögött ott bujkál az olvasói élmény forrósága. A kritika az ő számára meg-elevenítő elemzés: absztrakció és metaforikus láttatás kölcsönhatása. Kikerüli a végleteket: az érzelmi behódolás és a pökhendi ész — gépies pátoszba vagy üres elvontságokba veszejtő — buktatóit. Néha az intuíció és a meggondolás felesel egymással: például az Erdélyi-tanulmányban; legtöbbször azonban termékeny egybe-forrás. Mint műelemző, nem téved el a sémák általánosságában, de az egyes versek epizódjaiban sem: a líra nagyobb egységeiben — kötetben, korszakokban — úgy gondolkodik, hogy közben a részletek érdekességétől se szakad el. Típust és jelet finom érzéssel különböztet meg. Élet és költészet dialektikáját, szemlélet- és gondolkodásmód, kedélyállapot és formavilág törvényeit nyomozza. A lényeg meghallása mellett azonban a változatra is van füle: például Juhász rokon építkezésű versesköteteinek egyedi sajátosságaira. Nem idézetekkel, hanem fogalmi képpel egyénít. Egyaránt jellemzi a gondolkodás strukturális fegyelme és történeti érzékenysége. A biográfia külsődleges eseményessége helyett a hatására: alkotás-lélektani, tudati és formai vetületeire figyel. A líra regényét modern — a belső monológgal egyenértékű — módszerrel írja: krónika helyett életézés, gondolkodás és esztétikum szövődéseként. Van benne, ami vitatható; valami „belterjesség”, amely a költői természet alakulásának motívumai közül az alkotói pálya más szféráit mellőzi: pedig a műfordítói élmények beakumulálása nélkül például Rákos, vagy a széppróza tanulságainak kiiktatásával Csoóri lírikusi fejlődését nehéz megérteni; aztán kép és ritmus közt is aránytalan az esztétikai szereposztás: a ritmus gyakorta szorul le az elemzés színpadáról, miközben a kép főhöst alakít. Ám ennél fontosabb: Fülöp könyve nem ízlés és alkalom szülte írások rendezetlen halmaza,